

Стабільність монетних типів у країні зі стабільною грошовою одиницею (монети Швейцарії у 1901–1918 рр.)

Олександр Десятников (Черкаси)

Розвиток грошової системи Швейцарії.

З часу проголошення конституції 12 вересня 1848 р. Швейцарія перетворилася зі слабкого союзу окремих кантонів у союзну державу із місним політичним ладом.

Країна об'єднала 26 кантонів із широкими конституційними правами у Швейцарську Конфедерацію (протягом ХХ ст. перетворилася фактично у класичну федерацію).

Шоб подолати хаос у грошовому обігу, 36-а стаття федеральної конституції передала усі права на грошову емісію виключно федеральному уряду. Логічним продовженням цієї політики стало прийняття 7 травня 1850 року Федеральними зборами Закону про грошову систему, згідно якого замість грошових одиниць окремих кантонів введена єдина для усієї країни грошова одиниця — швейцарський франк. За взірець узято французьку грошову систему, за якої франк містив 4,5 г срібла чи 0,290323 г чистого золота.

Назва «франк» для грошової одиниці до цього часу вже використовувався багатьма кантонами. Разом із тим, Швейцарія традиційно наслідувала французьку грошову систему. Тому не дивно, що єдина валюта отримала саму таку назву. Вона походить від латинської легенди на золотих французьких монетах XIV ст. «Francorum rex», тобто «король франків». На чотирьох офіційних мовах Швейцарії назва ззвучить наступним чином: Franken — німецькою (нею говорить 65 % швейцарців), franc — французькою (мова 18 % громадян) та ретороманською (1 % населення), franco — італійською (рідна мова 12 % жителів країни).

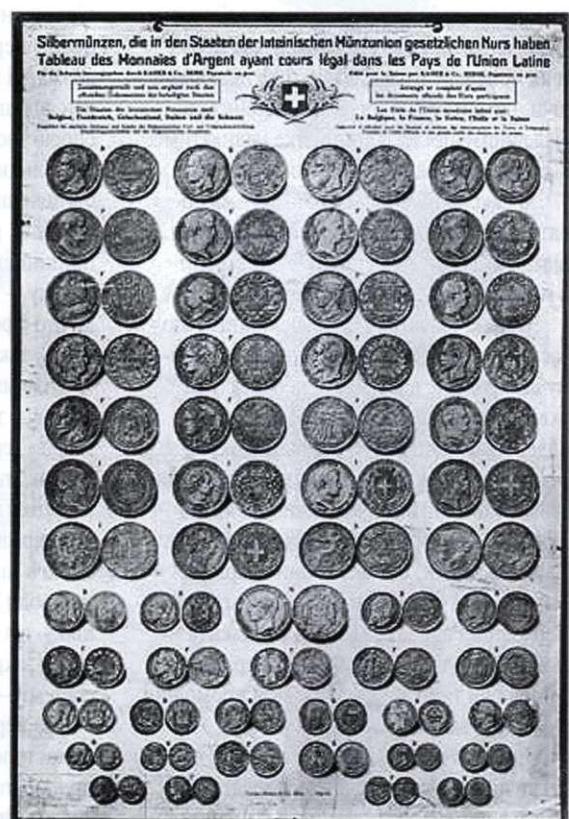
Одна сота частина франка отримала у 1850 р. назву раппен (*nim. Rappen* — вороний кінь). Ця назва широко використовувалася у швейцарських кантонах до об'єднання у конфедерацію. Оскільки швейцарський франк прирівнювався до французького і французька мова була офіційною у країні, для раппена вживалася також французька назва сантим (*franc centime* — сотий). Італійці Швейцарії на-

зывають раппен також чентезімо (*ital. centesimo* — сотий), а ретороманці — рап (ретороманс.— гар).

23 грудня 1865 р. у Парижі Швейцарія разом із Францією, Бельгією та Італією підписала угоду про створення Латинського монетного союзу (У 1868 р. до нього приєдналася Греція). Угода зокрема передбачала однаковий металевий вміст грошових одиниць країн-учасниць, прирівняний до вмісту французького франка (4,5 г чистого срібла чи 0,29 г чистого золота), вільне карбування монет з обох металів номіналом 5 франків і вище із встановленням законного цінностного співвідношення між сріблом і золотом 1 : 15,5. Монети країн-учасниць вільно оберталися на усій території союзу, а дрібні номінали карбувалися у кількості, фіксованій до чисельності населення.

Таким чином, на початок ХХ ст. у Швейцарії законними платіжними засобами були не лише її монети, а й монети Франції, Бельгії, Італії та Греції. До 1905 р. іноземні монети складали половину монет в обігу конфедерації. Після відкриття Федерального монетного двору (1906 р.) і заснування Швейцарського Національного Банку (1907 р.) співвідношення між іноземними й вітчизняними монетами почало змінюватися на користь останніх.

Прогресуюче занепіння срібла і поширення в Європі золотого монометалізму поставили під загрозу існування Латинського монетного союзу із його системою біметалізму. Так як ринкова вартість срібла впала у порівнянні зі встановленим союзом співвідношенням між сріблом і золотом, то стало вигідно переплавляти золоті монети у зливки, вивозити їх з країн союзу за кордон

Порівняльна таблиця срібних монет країн Латинського монетного союзу, випущена у Швейцарії 1867 р.

1 раппен (1908 р.) та 2 раппени (1900 р.), бронза. Цей тип залишився незмінним протягом 96 років.

і обмінювати за ринковим співвідношенням на срібло, яке потім ввозити і перекарбувати в монету. Демонетизація срібла у ряді європейських країн, які перейшли до зо-

Герб Швейцарії.
На монетах
зображенувався
або ж увесь щит,
або лише хрест.

лотої валюти, у свою чергу сприяла притоку його у країни Латинського монетного союзу. Це змусило Швейцарію та інші країни союзу обмежити карбування срібних монет, що означало фактичний перехід до золотого монометалізму.

Проте Латинський монетний союз на початку ХХ ст. не розпався. Тип золотого монометалізму у його країнах отримав назву кульгаючого, оскільки його особливістю було те, що при вільному карбуванні лише золота, необмежену платіжну силу зберігали і залишенні в обігу 5-франкові монети.

Обігові монети на початку ХХ ст.

Законом про грошову систему 1850 р. встановлювалися єдині для Швейцарії монетні номінали — 1, 2, 5, 10 і 20 раппенів, $\frac{1}{2}$, 1, 2 і 5 франків. 1 і 2 раппени карбувалися з бронзи, 5, 10 і 20 раппенів — з білону, інші номінали — зі срібла 900-ї проби. Тоді як типи усіх монет змінено у 1870–1880-х роках, два найменші номінали карбувалися із незмінними зображеннями до 1946 р., тобто протягом 96 років. На аверсі — на кладений на вінок із дуба й лавра щит-герб із зображенням хреста, на який надіто фригійський ковпак. Угорі півколом розміщено легенду «HELVETIA» («Гельвеція»), унизу — рік карбування монети. На реверсі — цифра номіналу у лавровому вінку. Гурти обох монет плоскі. Традиційно усі швейцарські монети карбувалися із «монетним розташуванням» сторін — ↑↓.

Оскільки країна є багатонаціональною, на грошових знаках, замість того, щоб писати назву країни на усіх чотирьох мовах, чи випускати паралельні випуски із легендами на різних мовах, як це робить, наприклад, Бельгія, Швейцарія подає назву країни латинською мовою — Helvetia. Гельвецією називали територію нинішньої Швейцарії стародавні римляни за назвою кельтського племені гельветів, які тут проживали у II–I ст. до н. е. Із тих же міркувань на реверсі відсутній підпис під номіналом.

Швейцарці монету в 1 раппен часто називають «айнрепpler» (нім. «Einräppler»),

тобто «один раппен», або ж просто «репплер» (нім. «Räppler»). Двораппенова монета має назву «цвайрепpler» (нім. «Zweiräppler») — «два раппени»).

Наприкінці 1870-х років Швейцарія однією з перших країн світу почала перехід у карбуванні розмінних монет із білону на дешевші недорогоцінні метали. Із 1879 р. 5 і 10 раппенів починають карбуватися із мідно-нікелевого сплаву. У 1881 р. почалося карбування нікелевих 20 раппенів, що стало першим у світі застосуванням цього металу для монетного виробництва.

Разом зі зміною металу змінилися й типи монет. Але ці зміни торкнулися лише аверсів, реверси усіх монет залишилися такими, як запроваджені у 1850 р. Вони оформлені просто, але досить виразно — цифра номіналу у вінку. На 5 раппенах це вінок з виноградної лози із гронаами, на 10 раппенах — з дубових гілок, на 20 раппенах — вінок, складений з квітів альпійської рози. Нові аверси кожного номіналу одинакові: повернута вправо голова Лібертас — античної персоніфікації Свободи — у діадемі із легендою «LIBERTAS». Навколо голови легенда латинською мовою (для збереження принципу нейтральності) «CONFEDERATIO HELVETICA» («Гельветична Конфедерація») та рік карбування. Гурти усіх монет плоскі.

Монети цього типу карбувалися впродовж всього ХХ ст. і продовжують карбуватися у ХХІ ст. (змінювалися лише метали). Тип реверса, таким чином, на початок ХХІ відзначив вже свій 150-річний ювілей.

Швейцарці 5 раппенів називають просто «фюнфрепpler» (нім. «Fünfräppler») — «п'ять раппенів»). На діалектах країни ця назва має багато інших назив: «Fü(n)fi», «Föifi», «Foifi», «Fü(n)fer(li)», «Föifer(li)», «Foifer(li)».

5 раппенів, 10 раппенів і 20 раппенів.

10 раппенів має спрощену назву «ценрепpler» (нім. «Zehnräppler») — «десять раппенів». На мовних діалектах монета має також назви «Zähni», «Zähner(li)», «Zehner(li)». Також цю монету традиційно називають «батцен» («batzen») за назвою швейцарської монети XIX ст., що дорівнювала 1/10 франка.

20 раппенів називають «цванцірепpler» (нім. «Zwanzigräppler») — «дводцять раппенів», а на діалектах — «Zwänzgi», «Zwänzger(li)», «Zwanz(i)ger(li)». По аналогії із 10-раппеною монетою, цей номінал називають також традиційно «цвайбатцен» (нім. «Zwei'bätzler») — «два батцена»).

Відповідно до статей Латинського монетного союзу Швейцарія змінила пробу металу й вагу своїх срібних монет. Таким чином, $\frac{1}{2}$ і 1 франк починаючи з 1875 р., 2 франка — з 1874 р. карбувалися зі срібла 835-ї проби. Між номіналами дотримано чіткого співвідношення ваги, так що 2 монети нижчого номіналу дорівнювали одній вищого — $\frac{1}{2}$ франка важили 2,5 г, 1 франк — 5 г і 2 франка — 10 г.

Так само, як і на нижчих номіналах, зміни торкнулися лише аверсів, а реверси залишилися колишніми — позначення номіналу й рік карбування у вінку з гілкою дуба й квіткою гіацинта. На відміну від розмінних монет, номінал подано із текстом, але скорочено — «Fr.», що цілком задовільняє усі мовні групи.

Невиразний, як на думку багатьох, дизайн аверса, із яким монети карбувалися з 1850 р., замінили на досить привабливий: жінка у античній тозі, що символізує аллегорію Гельвеції, стоїть зі списом в одній руці й спирається на щит-герб іншою.

½ франка (1900 р.), 1 франк (1910 р.),
2 франка (1928 р.), срібло.

По колу розміщено 22 зірки за кількістю кантонів, що на той час входили до союзу. Унизу — невеликими літерами легенда «HELVETIA» («Гельвеція»). Гурти усіх трьох монет рубчасті.

Тип реверса не змінювався протягом усього ХХ ст., а отже на межі століть йому виповнилося вже півтори сотні років.

Аверси карбувалися теж протягом усього століття, але із невеликими змінами.

Кожна монета має власні назви у залежності від регіону. Не зважаючи на те, що найменша монета цього ряду має лицьовий номінал «½ Fr.», швейцарці не називають її «пів-франка», а заразовують до раппенових номіналів, називаючи «фонфлібер» (нім. «Fünfzigräppler», тобто «п'ятьдесят раппенів») або ж на діалектах — «Fünfziger(li)», «Füfgi», «Füfzger(li)».

Однофранкову монету називають, як правило, «айнфренклер» (нім. «Einfränkler», тобто «один франк») чи просто «френклер» (нім. «Fränkler»). Двофранкову монету за аналогією називають «цвайфренклер» (нім. «Zweifrämkler» — «два франки»).

Срібну 5-франкову монету ввели в обіг у 1888 р. Вона карбувалася з металу 900-ї проби, що передбачалося умовами Латинського монетного союзу. Проте прогресуюче впродовж останнього десятиріччя XIX — початку ХХ ст. знецінення срібла відносно золота робило невигідним карбування повноцінних срібних монет. Тому й тиражі швейцарських 5 франків поступово зменшувалися, а сама монета карбувалася епізодично — у 1888—1892, 1894, 1895, 1900, 1904, 1907—1909, 1912 і 1916 рр.

Оформлена монета 5-франкового номіналу за зразком золотої 20-франкової (карбувалася лише у 1883—1896 рр.), тип якої має у нумізматиці назву «Гельвеція» («Helvetia»). На аверсі зображене профіль жінки (Гельвеції) у вінку з альпійських квітів. По сторонам вздовж краю монети розміщено легенду «CONFOEDERATIO HELVETICA • [рік карбування]» («Гельветична Конфедерація»). На реверсі зображене фігурний швейцарський щит із хрестом й зіркою над ним. По сторонам щита — номінал («5 F.»). Уся композиція вміщена у вінок із лавра й дуба. На гурті міститься легенда «DOMINUS PROVIDEBIT» («Господь передбачить») — гасло з монет Берна XVIII ст.

Оскільки зразком для швейцарської монетної системи з кінця XVII ст. слугувала французька, срібні монети часто називали за назвою французьких — «ліврами», що німецькою мовою звучить як «лібер» («Liber»).

20 франків — «Френелі», золото, 1910 р.
Найвідоміша швейцарська монета ХХ ст.

Тому за 5-франковою монетою закріпилася назва «фонфлібер» (нім. «Fünfliber» — «п'ять лібрів»).

Перші золоті швейцарські монети за стандартами Латинського монетного союзу почали карбуватися лише з 1883 р. Швейцарія досить довго утримувалася від випуску золота в обіг через те, що в умовах існування біметалізму при швидкому знеціненні срібла карбування золотих монет було невигідним і навіть збитковим, так як ціна золота перевищувала номінальну вартість монет. Розпочати карбування 20-франкової монети (вагою 6,452 г 900-ї проби й діаметром 21 мм) Швейцарія була змушена лише під тиском Франції, яка звинувачувала партнера по союзу у «монетному паразитизмі» — золоті монети країн-учасниць автоматично поширювалися і на її територію, а отже, на їхні плечі покладалися усі емісійні видатки.

У 1897 р. тип золотої 20-франкової монети було змінено на новий. Ця монета стала найвідомішою швейцарською монетою ХХ ст. У народі вона отримала назву «Френелі» (нім. «Vreneli» — скорочена форма популярного у Швейцарії жіночого імені Ферена — Vérena), яка перейшла у сучасну нумізматику. Назва походить від зображення на аверсі на тлі гірських вершин портрету дівчини — персоніфікації Гельвеції — із пишним волоссям, заплетеним у косу та у вінку з едельвейсів на плечах. Над головою півколом розміщено легенду «HELVETIA» («Гельвеція»). На реверсі між номіналом

«20 FR» зображено швейцарський щит-герб на пишній дубовій гілці зі стрічкою; унизу — рік карбування. На гурті вибито 22 зірки (за кількістю кантонів).

Створення знаменитої монети «Френелі» було довгим і складним процесом. У 1895 р. вирішивши змінити тип золотої «дводцятки», Федеральний фінансовий департамент оголосив конкурс моделей, поставивши вимогу, щоб на новій монеті було представлено загальнозрозумілій алегоричний чи історично-символічний образ Гельвеції. Найвищий орган законодавчої влади — Союзна рада створив спеціальне журі, на розгляд якого у квітні-травні 1895 р. було подано 21 проект. Поважне журі вирішило, що жодна з пропозицій не відповідає умовам конкурсу, а тому перший приз нікому не присудило. Друге ж місце посів проект Нойбургського медальєра Фріца Ландрі (1842—1927), який у своєму проекті представив відображення ідеї свободи через зображення молодої дівчини (Гельвеції) на тлі гір. Журі не присудило йому перший приз через те, що розцінило Гельвецію за надто молодою, індивідуальною, ліричною й експресивною. Художнику запропонували зробити образ старшим, підкресливши у ньому материнські риси.

Фріц Ландрі підготував новий проект, на якому зобразив Гельвецію старшою і стриманішою, у віці між юністю та зрілістю, що підкреслювалося заплетеним у косу волоссям (найвірогідніше, що моделью для художника була Франсуаза Крамер-Еглі (Françoise Kramer-Egli)). На її плечах художник розмістив пишний вінок з едельвейсів замість невиразних квітів та гілок. У такому вигляді проект монети було схвалено.

Але, після випуску перших проб, портрет знову піддався критиці. Зокрема, вказано, що завиток волосся над бровою дівчини надає їй непристойного й фри-

Модел «Френелі» Фріца Ландрі — перший зразок (зліва) та із внесеними змінами (справа). Образ Гельвеції став старшого віку, волосся заплетене як у дорослої жінки, на плечі надіто виразніший вінок з едельвейсів.

вольного вигляду, що не сумісне із образом Швейцарії. Цей недолік було також виправлено і монету пущено у тираж.

У порівнянні із попередніми зображеннями персоніфікації країни — класичними жіночими портретами, «Френелі» була справді привабливим народним образом (власне назва монети з'явилася перед Другою світовою війною, а перша писемна згадка датується 1943 р.; у італомовних регіонах монету називали «маренго» (італ. «marengo») за традиційною назвою 20-франкових монет у Італії, вперше випущених у 1800 р. після переможної битви біля Маренго, що було відображене у легенді «L'Italia délivrée à Marengo» (франц. «Італія, звільнена біля Маренго»).

Проте протягом періоду обігу монети, її зображення постійно критикували. Наприклад, висловлювалися думки, що Гельвеція — мати й захисниця своїх кантонів — не може бути молодою дівчиною, хай і не зовсім юного віку. Гори на монеті критикувалися тому, що через їхнє зображення Швейцарія може асоціюватися у світі із нацією гірських пастухів. Тим не менш, зображення на монеті змінено не було й наявіть через сто років після першого випуску «Френелі» є найпопулярнішою серед швейцарців і вважається однією із найгарніших золотих монет світу.

У 1911 р. в обіг введено другий золотий номінал — 10 франків. Монета була рівно вполовину легша за 20-франкову — 3,226 г за тієї ж 900-ї проби. Діаметр — 19 мм. На аверсі збережено популярний образ «Френелі», але реверс змінено: номінал та рік карбування між швейцарським хрестом в ореолі (угорі) та півколом квітів альпійської рози й гіацінта (унізу). Гурт

рубчастий. Через зміну типу реверса, назва «Френелі» використовується нумізматами, як правило, лише стосовно 20-франкової монети.

Хоча під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) Швейцарія зберігала нейтралітет, глобальні зрушення у світовій економіці, зумовлені масштабним воєнним конфліктом, торкнулися і її. Насамперед війна зруйнувала золотий стандарт і розмін банкнот на золото припинено. У 1916 р. припинилося карбування золотих 10- і 20-франкових монет (карбування «Френелі» відновилося лише у 1922 р.).

Також із початком війни велика кількість монетного срібла хлинула з країн-учасниць Латинського монетного союзу у Францію та Італію. Натомість у Швейцарії повноцінні 5-франкові монети, що й до цього часу карбувалися епізодично (фактично карбування припиненого у 1909 р., а емісії 1912 та 1916 рр. були незначними), почали швидко зникати з обігу. У відповідь федеральний уряд заборонив їх переплавку, а Національний банк випустив в обіг паперові купюри відповідного номіналу.

У роки Першої світової війни розмінні срібні монети — ½, 1 і 2 франки — не карбувалися у 1915 й 1917–1918 рр. Монети дрібних номіналів випускалися теж нерегулярно. Так, 1 і 5 раппенів не карбувався у 1916 р., а 2 і 10 раппенів — у 1916–1917 рр. У 1918 р. 5 і 10 раппенів карбувалися з латуні, проте в 1919 р. при карбуванні цих монет знову повернулися до мідно-нікелевого сплаву.

Монетні двори.

Перші федеральні монети на початку 1850-х рр. карбувалися у Франції. У 1853 р. Федеральний уряд узяв під свій контроль

Параметри обігових монет Швейцарії 1901–1918 рр.

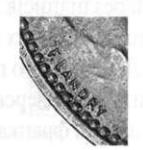
Номінал	Метал	Вага, г	Діаметр, мм
1 раппен	бронза (95 % мідь, 5 % олово)	1,50	16,00
2 раппени	бронза (95 % мідь, 5 % олово)	3,00	20,00
5 раппенів (1918 р.)	мідно-нікелевий сплав (75 % мідь, 25 % нікель)	2,00	17,15
10 раппенів (1918–19 р.)	мідно-цинковий сплав (60 % мідь, 40 % цинку) мідно-нікелевий сплав (75 % мідь, 25 % нікель)	3,00 4,00	19,15 21,05
20 раппенів	мідно-цинковий сплав (60 % мідь, 40 % цинку) нікель (100 %)		
½ франка	срібло, 835 проба (83,5 %, 16,5 % мідь)	2,50	18,20
1 франк	срібло, 835 проба (83,5 %, 16,5 % мідь)	5,00	23,20
2 франки	срібло, 835 проба (83,5 %, 16,5 % мідь)	10,00	27,40
5 франків	срібло, 900 проба (90 % срібло, 10 % мідь)	25,00	37,00
10 франків	золото, 900 проба (90 % золото, 10 % мідь)	3,226	19,00
20 франків	золото, 900 проба (90 % золото, 10 % мідь)	6,452	21,00

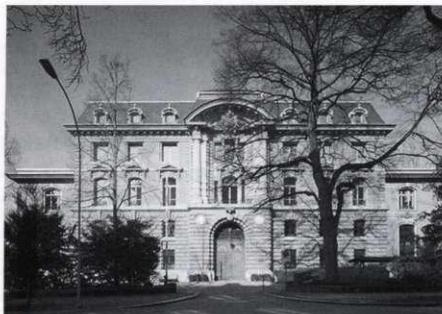
Розміщення знаку монетного двору в Берні.

Знак Ж.Ф.А. Бові — A. BOVY INCT — на ½, 1 і 2 франках.

Підпис Ф. Ландрі на золотих швейцарських монетах.

Фасад Федерального монетного двору
(з 1998 р.— Швейцарський монетний двір).
Архітектор — Теодор Голь (Theodor Gohl).

колишній монетний двір кантону Берн.

Він був перейменований у Федеральний монетний двір і з 1890 р. став офіційною федераальною установою.

Проте до початку ХХ ст. приміщення та технічне устаткування цього підприємства не могли забезпечити карбування монет, у кількості, достатній для повноцінного грошового обігу країни, й належній якості. Тому було вирішено побудувати у м. Берн новий сучасний монетний двір. Його урочисте відкриття відбулося 2 липня 1906 р.

Усі обігові швейцарські монети 1901—1918 рр. карбувалися на монетному дворі у Берні. Він традиційно позначав свою продукцію літерою «В» (початкова літера слова Bern — Берн). Знак розміщено на реверсах монет під вінком (на монетах від 1 раппена до 2 франків), під датою (на 5 франках), справа під щитом (на 20 франках) чи під квітами (на 10 франках).

Над дизайном швейцарських монет працювали наступні майстри.

Штемпелі для 1 і 2 раппенів різав німецький медальєр Александр Хаттер (Alexander Hutter). Свого підпису на монети не ставив.

Дизайн монет номіналом 5, 10 і 20 раппенів розробив Карл Швенцер (Karl Schwenzer). Підписів на монетах теж немає.

$\frac{1}{2}$ франка, 1 франк і 2 франка — женевський медальєр Жан Франсуа Антуан Бові (Jean Fransua Antuan Bovy), який ставив підпис «A. BOVY INCT» на аверсах унизу вздовж канта (INCT — скорочення від латинського *incidet* — вирізав).

Проект 5 франків 1888—1916 рр. розробили Карл Швенцер (аверс) та Шарль Бюлер (Charles Büeler) (реверс); обидві сторони без підписів.

Автором золотих монет у 10 і 20 франків є Фріц Ландрі. Його прізвище «F. LANDRY» знаходитьться на аверсах монет — на плечі Френелі на 20 франках й унизу зліва вздовж канта на 10 франках.